

ЧІЧКАНЬ М. В.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри трудового права,
адміністративного права та процесу
(Національний університет
«Чернігівська політехніка»)

УДК 364.3

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2021.1.17>

ЗАГАЛЬНООБОВ'ЯЗКОВЕ ДЕРЖАВНЕ СОЦІАЛЬНЕ СТРАХУВАННЯ ЯК ОСНОВА СУЧАСНОЇ СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ В УКРАЇНІ

У статті досліджено загальнообов'язкове державне соціальне страхування як базовий елемент сучасної системи соціального захисту населення. Актуальність цієї теми обґрунтовується крізь призму конституційного декларування обов'язкового соціального страхування як гарантії права на соціальний захист.

Розглянуто сучасні наукові погляди, на основі яких зроблено висновок, що соціальне страхування є основним механізмом гарантування соціального захисту економічно-активного населення в разі настання соціальних ризиків, передбачених законодавством. Наголошено на безпосередньому зв'язку таких категорій, як «соціальне страхування» та «соціальний ризик», а також зроблено висновок, що соціальні ризики, які на міжнародному рівні визнані традиційними, тобто такими, що мають найбільший відсоток імовірності трапитись у житті кожної людини, знайшли відображення в чинному національному законодавстві.

Проаналізовано правові засади функціонування системи загальнообов'язкового державного соціального страхування та визначено її складники (види): пенсійне страхування, страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності, страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності, страхування на випадок безробіття та медичне страхування. Відповідно до конкретних видів соціального страхування прийнято окремі закони, крім медичного. Акцентовано на проблемі запровадження медичного страхування в Україні.

Визначено основні негативні чинники, які впливають на рівень та ефективність сучасної системи соціального страхування. Зокрема, до них зараховані: 1) незавершене законодавче регулювання окремих важливих елементів системи соціального страхування (медичне страхування, накопичувальна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування та ін.); 2) тіньова економіка; 3) демографічні чинники – постаріння населення та зниження рівня народжуваності; 4) скорочення платників єдиного соціального внеску у зв'язку з трудовою міграцією, пандемією COVID та ін.

Підкреслено, що законодавчі ініціативи та рішення у сфері соціального страхування вимагають сучасного та стратегічного мислення, система соціального страхування має швидко реагувати на сучасні виклики та модернізуватись відповідно до потреб суспільства, оскільки від її ефективності залежить добробут населення у складних життєвих обставинах.

Ключові слова: гарантія, соціальний захист, соціальне страхування, соціальні ризики.

Chichkan M. V. Compulsory state social insurance as a basis for modern system of social protection in Ukraine

In the article, compulsory state social insurance as a base element of modern system of social protection of the population is investigated. The urgency of this topic is grounded through the prism of constitutional declaring of compulsory social insurance as a guarantee of the right to social protection.

Modern scientific views are considered on the basis of which the conclusion is drawn that social insurance is the basic mechanism of warranting of social protection of economically active population in the event of the social risks provided by the legislation. The accent is given to the direct connection between such categories as “social insurance” and “social risk”, and also the conclusion is made that social risks internationally recognised as traditional, that is such that have the biggest percent of probability to happen in every person’s life, are reflected in the national legislation in effect.

Legal principles of functioning of the system of compulsory state social insurance are analysed and its compounds (kinds) are defined: retirement insurance, short-term disability insurance, occupational injury and disease insurance which led to disability, unemployment insurance and medical insurance. According to certain kinds of social insurance separate laws have been passed, except for the medical. The attention is focused on the problem of introduction of medical insurance in Ukraine.

Basic negative factors which influence the level and efficiency of modern system of social insurance are defined. In particular, they include: 1) not complete legislative regulation of separate important elements of the system of social insurance (medical insurance, contribution system of compulsory state retirement insurance, etc.); 2) shadow economy; 3) demographic factors – population ageing and decrease of the birth rate; 4) reduction of single social security tax payers in connection with labour migration, COVID pandemic, etc.

It is underlined that legislative initiatives and decisions in the sphere of social insurance demand modern and strategic thinking, social insurance system should react quickly to modern challenges and be modernised according to the needs of society as well-being of population depends on its efficiency in difficult vital circumstances.

Key words: *guarantee, social protection, social insurance, social risks.*

Вступ. Прийняття 28 червня 1996 року Конституції України зумовило початок оновлення правового регулювання прав і свобод людини та громадянина. Для розвитку та формування сучасної системи законодавства ключове значення набуло конституційне положення, яке визначило головний вектор діяльності держави. Йдеться про ч. 2 ст. 3: «Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави» [1]. Таким чином, гарантування реалізації проголошених прав та свобод людини і громадянина стало невід’ємною складовою частиною діяльності держави. Беззаперечно, зазначене стосується і права на соціальний захист. Аналіз ст. 46 Основного Закону дозволяє зробити висновок, що важливою гарантією окресленого права є загальнообов’язкове державне соціальне страхування. Отже, місце та роль загальнообов’язкового державного соціального страхування в сучасній системі соціального захисту населення України визначено на найвищому законодавчому рівні.

Загальнообов’язкове державне соціальне страхування стало об’єктом вивчення фахівців різних галузей науки: історії, економіки, політології та, звичайно ж, права. У сфері права окремі аспекти соціального страхування висвітлюються у працях таких сучасних учених, як В.В. Андріїв, В.М. Андріїв, Н.Б. Болотіна, І.О. Гуменюк, О.В. Москаленко, С.М. Прилипка, С.О. Сільченко, О.В. Тищенко та ін.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз правових засад та наукових поглядів щодо особливостей функціонування системи загальнообов’язкового державного соціального страхування в сучасних умовах.

Результати дослідження. На наш погляд, саме визнання загальнообов'язкового державного соціального страхування пріоритетною конституційною гарантією права на соціальний захист зумовлює актуальність його дослідження та підтримує постійний науковий інтерес до глибокого та змістовного вивчення цього поняття. У цьому аспекті варто погодитись із В.А. Рудик, яка зазначає, що Конституція України, проголошуючи право на соціальний захист, закріпила механізм його забезпечення, що і є, власне, конституційними гарантіями права. Їх можна поділити на окремі групи за різними критеріями, зокрема організаційно-фінансового, економічного, процесуального характеру. У ч. 2 ст. 46 визначені організаційно-правові форми соціального захисту як гарантії права людини на соціальний захист – соціальне страхування та державна соціальна допомога [2, с. 26].

Актуальність та ефективність соціального страхування як основи сучасної системи соціального захисту обґрунтовані в працях багатьох науковців. Так, у визначеному аспекті погоджуємося з думкою С.М. Прилипка, який зазначає, що одним із механізмів реалізації конституційного права на соціальне забезпечення є загальнообов'язкове державне соціальне страхування, яке є важливим інститутом соціального забезпечення, завданням якого є підтримання добробуту громадян і їхніх сімей у визначених законодавством випадках. Обов'язкове соціальне страхування є основною організаційно-правовою формою соціального забезпечення [3, с. 25]. С.О. Сільченко, досліджуючи проблеми правового регулювання обов'язкового соціального страхування в сучасних умовах, зауважує, що соціальне страхування було, є і залишиться в найближчому майбутньому важливим інструментом соціального захисту населення. Воно пройшло тривалий шлях становлення і розвитку, довівши свою ефективність та дієвість [4, с. 61]. О.В. Москаленко звертає увагу на те, що сформований в Україні соціально-економічний лад ґрунтується на приватній власності на засоби виробництва, купівлі-продажу робочої сили як особливого товару, підпорядкуванні виробництва отриманню прибутку. А якщо це так, то й основу соціального захисту населення в ринкових умовах має становити соціальне страхування [5, с. 393]. Отже, в сучасних умовах система загальнообов'язкового державного соціального страхування є основним механізмом гарантування соціальної підтримки економічно активного населення в разі настання соціальних ризиків, які є найбільш імовірними в житті кожної людини. Саме тому важливого значення набувають належне законодавче врегулювання та економічна ефективність системи державного соціального страхування.

Організаційні та правові засади функціонування системи ЗДСС в Україні були закладені Основами законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування (далі – Основи) – законом, який був прийнятий Верховною Радою України 14 січня 1998 року та набув чинності 19 лютого того ж року. Важко переоцінити значення вказаного нормативно-правового акта для формування та розвитку сучасної системи соціального захисту України. Заслужує на увагу те, що у вказаному правовому акті закріплено більше ніж 10 базових термінів, які є ґрунтовними в досліджуваній сфері. Це, зокрема, дефініції таких понять, як загальнообов'язкове державне соціальне страхування, єдиний внесок загальнообов'язкового державного соціального страхування, страховий ризик, страховий випадок, страховий стаж, страхові фонди; визначається, хто належить до застрахованих осіб, страховальників, страховиків та ін. [6, с. 523].

Відповідно до змісту ст. 1 Основ, загальнообов'язкове державне соціальне страхування розглядається як система прав, обов'язків і гарантій, яка передбачає надання соціального захисту, що включає матеріальне забезпечення громадян у разі настання страхових випадків, передбачених законом, за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати страхових внесків власником або уповноваженим ним органом, громадянами, а також бюджетних та інших джерел, передбачених законом [7].

Слід зауважити, що поряд із легальним визначенням цього поняття в наукових дослідженнях трапляються і авторські, які відрізняються між собою специфікою досліджуваних питань, проте здебільшого відображають загальні ознаки, притаманні державному соціальному страхуванню. Так, наприклад, Г. Трунова загальнообов'язкове державне соціальне

страхування визначає як систему прав, обов'язків і гарантій, яка передбачає надання матеріальних допомог та соціальних послуг за кошти страхових фондів застрахованим особам, а також членам їхніх сімей та іншим особам за умови настання страхових соціальних ризиків, із метою забезпечення рівня життя осіб з урахуванням державних соціальних стандартів [8, с. 73]. На думку С.М. Прилипка, загальнообов'язкове державне соціальне страхування є системою заходів із соціального забезпечення громадян за умов і в спосіб, що встановлені законодавством, за рахунок страхових внесків, що сплачуються роботодавцями та громадянами до відповідного фонду загальнообов'язкового соціального страхування [3, с. 30]. О.В. Тищенко розуміє загальнообов'язкове державне соціальне страхування як правові відносини, що виникають між учасниками соціально-страхових відносин (застрахованими особами, страхувальниками, страховиками) із метою захисту соціально-правових інтересів застрахованих осіб у зв'язку з виникненням суспільно значущих обставин (страхових випадків), які згідно з чинним законодавством України є підставою для здійснення страхових соціальних виплат коштом страховиків (фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування) [9, с. 199]. Таким чином, аналізуючи вищезазначене, можна зробити висновок, що запропоновані авторами визначення не суперечать чинному законодавству, однак кожен із науковців, підсумовуючи проведені дослідження, у власній дефініції прагне відтворити його найістотніші якісні характеристики.

Також вважаємо за необхідне зазначити тісний взаємозв'язок соціального страхування з категоріями «соціального ризику» та «соціального випадку». Відповідно до ст. 11 Основ під страховим ризиком варто розуміти обставини, внаслідок яких громадяни та (або) члени їхніх сімей можуть втратити тимчасово або назавжди засоби до існування і потребують матеріальної підтримки або соціальних послуг за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням. Страховий випадок трактується як подія, з настанням якої виникає право застрахованої особи на отримання матеріального забезпечення або соціальних послуг, передбачених законами України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування [7]. У цьому аспекті погоджуємось з О.П. Ковалем, який зауважує, що в законодавстві України в основу соціального страхування покладено «традиційні» соціальні ризики. Для визначення переліку традиційних ризиків переважно посилаються на норми Конвенції МОП № 102 та Європейського кодексу соціального забезпечення. Зокрема, згідно з Кодексом держави мають надавати соціальні допомоги у зв'язку з дев'ятьма традиційними соціальними ризиками – хворобою, безробіттям, старістю, трудовим каліцтвом, професійною хворобою, вагітністю та пологами, утриманням дітей, інвалідністю, втратою годувальника. Ці ризики втрати або зменшення доходу внаслідок об'єктивних обставин характеризуються найбільшою типовістю і мають найбільший коефіцієнт імовірності в житті кожної людини, тому вони стали основою для надання соціальних виплат через системи соціального страхування, у фінансуванні яких самі застраховані особи беруть участь [10, с. 4].

Залежно від страхового випадку Основами визначено 5 видів загальнообов'язкового державного соціального страхування: пенсійне страхування, страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності, страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності, страхування на випадок безробіття та медичне страхування. Відповідно до конкретних видів соціального страхування прийнято окремі закони: 1) *пенсійне страхування* – Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 9 липня 2003 року; 2) *страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності*; 3) *страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності*, – Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» від 23 вересня 1999 року; 4) *страхування на випадок безробіття* – Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» від 2 березня 2000 року; 5) *медичне страхування* не запроваджене. Кожен із вищезазначених нормативно-правових актів визначає правові, фінансові та організаційні засади конкретного виду страхування. Отже, соціальні ризики, які на міжнародному рівні визнані традиційними, тобто такими, що мають найбіль-

ший відсоток імовірності трапитись у житті кожної людини, знайшли відображення в чинному національному законодавстві.

Висновки. Дослідження місця та значення державного соціального страхування в сучасній системі соціального захисту населення вказує на складність та неоднозначність міркувань у цій сфері. З одного боку, обов'язкове соціальне страхування вважається основою та оптимальним варіантом організації системи соціального захисту, що базується на історичному досвіді, міжнародних стандартах та відображається в наукових працях багатьох сучасних учених (про що йшлося вище). З іншого боку, рівень матеріального забезпечення за рахунок обов'язкового соціального страхування, безсумнівно, вказує на необхідність термінового пошуку шляхів удосконалення функціонування цієї системи. Основними негативними чинниками, які впливають на рівень та ефективність державного соціального страхування, на наш погляд, є: 1) незавершене законодавче регулювання окремих важливих елементів системи соціального страхування (медичне страхування, накопичувальна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування та ін.); 2) тіньова економіка; 3) демографічні чинники – старіння населення та зниження рівня народжуваності; 4) скорочення платників єдиного соціального внеску у зв'язку з трудовою міграцією, пандемією COVID та ін.

Вважаємо, що подолання вказаних та інших проблемних аспектів має стати предметом активного наукового дослідження.

Таким чином, система загальнообов'язкового державного соціального страхування є основним сучасним механізмом гарантування економічно-активному населенню соціальної підтримки у разі настання складних життєвих обставин, які на законодавчому рівні зарховані до соціальних ризиків. Саме тому важливого значення набуває вдосконалення законодавчого регулювання та досягнення економічної ефективності вказаної системи.

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Рудик В.А. Щодо питання про конституційні гарантії права людини на соціальний захист. *Підприємництво, господарство і право*. 2005. № 6. С. 25–28.
3. Прилипко С.М. До питання ознак загальнообов'язкового державного соціального страхування. *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. № 46. С. 25–30.
4. Сільченко С.О. До питання про зміну парадигми правового регулювання обов'язкового соціального страхування. *Право та інновації*. 2016. № 1(13). С. 61–64.
5. Москаленко О.В. Перспективи кодифікації законодавства про загальнообов'язкове державне соціальне страхування. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2013. № 26. С. 393–400.
6. Чічкань М.В. До питання про загальнообов'язкове державне соціальне страхування як гарантію права на соціальний захист в Україні. *Юридичні гарантії забезпечення прав громадян на працю і соціальний захист* : тези доп. та наук. повідомлень учасників X Міжнар. наук.-практ. конф., м. Харків 9 жовтня 2020 р. / уклад.: О.М. Ярошенко, Н.Г. Орлова, О.В. Соловійов ; за ред. О.М. Ярошенка. Харків : Право, 2020. С. 522–524.
7. Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування : Закон України від 14.01.1998 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 23. Ст. 121.
8. Трунова Г. Поняття та ознаки загальнообов'язкового державного соціального страхування. *Юридична Україна*. 2012. № 1. С. 70–74.
9. Тищенко О.В. Загальнообов'язкове державне соціальне страхування в Україні: теоретично-правові проблеми. *Науковий вісник Ужгородського національного університету: Серія: Право*. 2014. Вип. 24. Т. 2. С. 198–200.
10. Коваль О.П. Модернізація системи соціального страхування в Україні. Аналіт. доп. Київ : НІСД, 2014. 38 с.

